

مقایسه تطبیقی نقوش گلیم هر سین با گلیم نقش برجسته ایلام

چکیده

یکی از شهرهای مهم دوران اسلامی ایران در فاصله قرون چهار تا هفت هجری قمری، شهر مشکویه بوده است. این شهر با توجه به اسناد تاریخی در مسیر اصلی جاده ابریشم و حدفاصل همدان تا ری قرار داشته است. طبق اسناد تاریخی این شهر منزلگاه بعد از ساوه بود و در دو منزلی شهر ری قرار داشته است. طی مطالعات و بررسی‌های باستان‌شناسی در سالیان اخیر مکان دقیق این شهر بزرگ دوران اسلامی شناسایی گردید. از این شهر، امروزه تنها ویرانه‌هایی به نام مشکین‌تپه، در محدوده شهرستان زرننده استان مرکزی، باقی مانده که آن هم به شدت توسط حفاران غیرمجاز تخریب گردیده است. در سطح محوطه انبوهی از آثار و شواهد مرتبط با تولیدات صنعتی، به‌ویژه تولید سفال، مانند جوش کوره، سفال گدازه شده، توپی و ... شناسایی گردید که خود به تنهایی حاکی از تولیدات گسترده صنعت سفالگری در سطح این محوطه است. از این روی در پژوهش حاضر به مطالعه شواهد تولیدات سفالین این محوطه پرداخته شده است. طی مطالعات صورت گرفته مشخص گردید که تولیدات سفالین این محوطه بیشتر در فاصله قرون ۶-۷ه.ق صورت پذیرفته و شامل گونه‌های مختلف سفال لعاب‌دار با خمیره شبه‌چینی و سفال‌های بدون لعاب قالبی است.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی مختصات ظروف سفالین در مشکویه یا مشکین‌تپه.

۲. بررسی انواع ظروف سفالین در منطقه مشکویه.

سؤالات پژوهش:

۱. ظروف سفالین موجود در شهر مشکویه یا مشکین‌تپه دارای چه مختصاتی است؟

۲. در منطقه مشکویه چه انواعی از ظروفین سفالین ساخته شده است؟

کلیدواژه‌ها: مشکویه، دوران اسلامی، مشکین‌تپه، تولیدات صنعتی، سفالگری.

مقدمه

یکی از محوطه‌های بزرگ دوران اسلامی استان مرکزی که وسعتی در حدود ۶۳ هکتار داشته، مشکین تپه است. این محوطه امروزه در فاصله تقریبی یک و نیم کیلومتری شهر جدید پرندک، از توابع شهرستان زرندیه، قرار دارد. در انتهای جانب جنوبی این محوطه تپه نسبتاً بزرگی مربوط به دوره اشکانی و در انتهای جانب شمالی آن استقرار رو بازی مربوط به دوره پارینه‌سنگی جدید، نیز قرار گرفته که خود نشان‌دهنده اهمیت این محوطه و منطقه جهت اسکان استقرارهای انسانی در طول دوران مختلف تاریخی است. در حال حاضر سطح محوطه علاوه بر چاله‌های حفاری غیر مجاز بسیار فراوان، که در آمارگیری آنها بالغ بر ۱۵۰۰ عدد بودند، آکنده از قطعات مختلف سفالین لعاب‌دار و بدون لعاب دوران مختلف اسلامی، داده‌های فراوان مرتبط با صنعت تولید سفال و داده‌های دیگری چون قطعات ظروف سنگی و شیشه‌ای بوده که نشان‌دهنده وجود استقرار پیوسته در طول چند سده این دوران است.

با توجه به اهمیت محوطه در طول دوران مختلف اسلامی و نیز داده‌های بسیار فراوان مرتبط با صنعت تولید سفال مانند سفال‌های چسبیده، دفرمه یا گدازه شده، توبی، چانه گلی و ...، در سال ۱۳۸۷ بخشی از سطح محوطه مشکین تپه که در ارتباط با صنعت تولید سفال بوده، توسط آقای نوری شادمهانی مورد کاوش‌های باستان‌شناسی قرار گرفت که خود نتایج بسیار ارزشمندی در پی داشت.

قبل از انجام کاوش‌های باستان‌شناسی، سطح محوطه توسط نگارندگان به خانه‌های مربع شکل ۵۰×۵۰ متر شبکه‌بندی شده و داده‌های مختلف هر شبکه به دقت نمونه‌برداری، آمارگیری و مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند. در این بررسی تمامی شبکه‌ها بررسی شده و علاوه بر ثبت ویژگی‌های هر شبکه یا خانه مانند پوشش گیاهی سطحی، تعداد چاله‌های حفاری غیر مجاز و ...، داده‌های پراکنده‌ی سطحی خانه‌ها مانند سفال، داده‌های مرتبط با صنعت سفال‌گری، ظروف سنگی و ... به نسبت میزان پراکنش آنها، به مقدار کم یا زیاد جمع‌آوری شده و در همان خانه آمارگیری، طبقه‌بندی و شاخص‌برداری شده و در نهایت داده‌ها در خود آن خانه پراکنده می‌شدند. با توجه به داده‌های حاصل از این بررسی، آثار و شواهد گسترده‌ای در زمینه تولیدات صنعتی در این محوطه، به‌ویژه تولید سفال در فاصله‌ی قرون ۶-۷ ق. شناسایی شده است که در پژوهش حاضر بدان پرداخته می‌شود.

بررسی پیشینه پژوهش حاضر حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است لذا نگارندگان برآنند تا به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازند.

نتیجه‌گیری

یکی از محوطه‌های بزرگ دوران اسلامی شهرستان زرنديه، مشکين تپه است که در طول قرون مختلف اسلامی مورد سکونت واقع شده بود. طی بررسی‌های گسترده صورت گرفته در متون تاریخی فراوان مشخص گردید که این محوطه در گذشته‌ای نه‌چندان دور، با نام مشکویه شهرت داشته است. طی بررسی‌های سطحی این محوطه آثار و شواهد گسترده‌ای در ارتباط با تولیدات صنعتی به‌ویژه در زمینه تولید سفال شناسایی گردیده که بیشتر مربوط به دوره سلجوقی تا خوارزمشاهی بوده است. طی مطالعات صورت گرفته مشخص گردید که در این محوطه گونه‌های مختلف سفالینه بدون لعاب و لعاب‌دار تولید شده است. از سفالینه‌های تولیدی بدون لعاب مشکين تپه می‌توان به سفال قالبی اشاره کرد که آثار شواهدی چون قالب‌های سفالین آن در سطح محوطه به‌دست آمده است. علاوه بر این سفالینه‌های مختلف لعاب‌دار شامل گونه‌های مختلف لعاب‌دار تک‌رنگ سفید یا شیری، فیروزه‌ای، لاجوردی، بنفش و سفال‌های لعاب‌دار با تزئین نقاشی زیرلعاب آبی کبالتی در زمینه سفید، نیز شناسایی گردید. تمامی سفال‌های لعاب‌دار تولیدی این محوطه خمیره سفید رنگی از جنس فریت یا خمیر شیشه داشته که طی مطالعات صورت گرفته صرفاً در فاصله قرون ۶-۷ه.ق تولید شده‌اند. با توجه به این نتایج مشخص گردیده که این محوطه در فاصله‌ی دوره‌ی سلجوقی تا خوارزمشاهی یکی از مراکز تولیدی سفالینه‌های بدون لعاب و لعاب‌دار بوده و با توجه به حجم بسیار زیاد تولیدات آن به احتمال زیاد به سایر نقاط به‌ویژه شهر ری نیز صادر می‌شده است.

منابع

کتاب

- ابن حوقل. (۱۳۴۵). *صورة الارض*، ترجمه دکتر جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن خردادبه. (۱۳۷۰). *المسالک و الممالک*، ترجمه حسین قره چانلو، تهران: نشر مترجم.
- ابن رسته، احمد بن عمر. (۱۳۶۵). *علاق النفیسه*، ترجمه و تعلیق دکتر حسین قره چانلو، تهران: نشر امیر کبیر.
- اصطخری. (۱۳۶۷). *المسالک و الممالک*، ترجمه فارسی از قرن ۵-۶ ه.ق، به کوشش ایرج افشار، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتور آپم. (۱۳۷۸). "سفال‌گری، خوشنویسی و کتیبه‌نگاری" از مجموعه سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، ترجمه: نجف دریابندری و دیگران، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- حسن، احمدیوسف و هیل، دانالد. (۱۳۷۵). *تاریخ مصور تکنولوژی اسلامی*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- چوبک، حمیده. (۱۳۷۶). "گزینه سفالینه‌های اسلامی قلعه پوئینیک" *گزارش‌های باستان‌شناسی (۱)*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- رحیمی، افسون و متین، مهران. (۱۳۶۸). *تکنولوژی سرامیک‌های ظریف*، جلد اول، تهران: شرکت سهامی خاک چینی ایران.
- فرهنگ جغرافیایی ایران. (۲۵۳۵). *جلد نخست استان مرکزی*، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی کشور.
- فهروری، گزا. (۱۳۸۸). *سفال‌گری جهان اسلام در موزه طاروق رجب کویت*، ترجمه: مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- کاتلی، مارگاریتا و هامبی، لوئی. (۱۳۸۴). *هنر سلجوقی و خوارزمی*، ترجمه: یعقوب آژند، چاپ سوم، تهران: نشر مولی.
- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله. (۱۳۴۵). *عرایس الجواهر و نفایس الاطایب*، به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- کریمی، فاطمه و کیانی، محمد یوسف. (۱۳۶۴). *هنر سفال‌گری دوره اسلامی*، تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کلایس، ولفرام. (۱۳۸۵). *معماری بنای مغولی بر روی دیوار ساسانی کنار رودخانه، بیستون: کاوش‌ها و تحقیقات سال‌های ۷-۱۹۶۳*، به کوشش ولفرام کلایس و پیتر کالمایر، برگردان فرامرز نجد سمیعی، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور، ۲۳۲-۲۸۵.
- گراب، ارنست جی. (۱۳۸۴). "سفال ایرانی خمیر سنگی دوران سلجوقی" *مجموعه سفال اسلامی*، گردآوری ناصر خلیلی و استفان ورونیت، تهران: نشر کارنگ، ۱۲۹-۱۳۶.

مختاری طالقانی، اسکندر. (۱۳۷۶). "تحلیل آماری بررسی‌های باستان‌شناسی منطقه ساوه" *یادنامه‌ی گردهمایی باستان‌شناسی شوش*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، ۳۵۳ - ۳۹۳.

مرتضایی، محمد. (۱۳۸۳). گزارش مقدماتی نخستین فصل کاوش‌های باستان‌شناختی در محوطه جرجان، گزارش‌های باستان‌شناسی (۳)، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ۱۵۵-۱۸۸.

مفخم پایان، لطف‌اله. (۱۳۳۹). *فرهنگ آبادی‌های ایران*، بخش اول، تهران: امیرکبیر.

مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، ترجمه دکتر علینقی منزوی، ۲ جلد، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.

نعمتی، محمدرضا. (۱۳۸۸). گزارش گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و حریم پیشنهادی محوطه‌ی مشکین‌تپه پرنده، آرشیو سازمان میراث فرهنگی استان مرکزی، منتشر نشده.

نوری شادمهانی، رضا. (۱۳۸۹). گزارش فصل اول کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه مشکین‌تپه شهرستان زرنديه، آرشیو سازمان میراث فرهنگی استان مرکزی، منتشر نشده.

واتسون، آلپور. (۱۳۸۲). *سفال زرین‌فام/ایرانی*، ترجمه‌ی شکوه ذاکری، تهران: انتشارات سروش.

یوسفی، حسن. (۱۳۸۵). گزارش گمانه‌زنی در محوطه‌ی خانه تاریخی مروج، آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی کشور (منتشر نشده).

مقالات

صدیقیان، حسین و دیگران. (۱۳۸۸). مطالعه محوطه ذلف‌آباد فراهان بر اساس داده‌های گمانه‌زنی و بررسی سطحی، مجله‌ی پژوهش‌های باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، ش ۳، تربیت مدرس، تهران، ۱۳۰-۱۴۲.

پایان‌نامه‌ها

حسین‌زاده، میثم. (۱۳۸۵). *سفالینه‌های ایلخانی مجموعه تخت سلیمان بر اساس دوره سوم کاوش‌های باستان‌شناسی* (۱۳۸۴-۱۳۸۰)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران (منتشر نشده)، تهران.

منابع غیر فارسی

Allan, J. (۱۹۹۱). *Islamic ceramics*, Oxford: Ashmolean museum.

Bahrami, M. (۱۹۸۸). *Gurgan Faiences*, Mazda publisher.

Bailey, A. G. (۱۹۹۶). a, the stimulus: Chines Porcelain production and trade with Iran, in Tamerlans table ware: A new approach to Chinosere ceramics of the fifteenth and sixteenth century Iran, Ontario: Mazda publishers, No ۶, PP ۷-۱۵.

Bailey, A. G. (۱۹۹۶b). Transformation of Chines motifs, In Tamerlans table ware: A new approach to Chinosere ceramics of the fifteenth and sixteenth century Iran, Ontario: Mazda publishers, No ۶, PP ۵۷-۱۰۸.

Fehervari, G. (۱۹۷۳). *Islamic pottery: A comprehensive study based on the Barlow collection*, London: Faber and Faber limited.

Gray, B. (۱۹۶۳). *Persian influence on Chinese art from the eighth to the fifteenth centuries*, Iran, Vol ۱, pp ۱۳ – ۱۸.

Grube, Ernest J. (۱۹۷۶). *Islamic pottery of the eighth to the fifteenth century in the Keir collection*, London: Faber and Faber.

Mason, R., Farquhar, Ronald. M. & Smith, Patrick. M. (۱۹۹۲). “Lead isotope analysis of Islamic glass: An exploratory study” *Muqarnas*, Vol ۹, pp ۶۷-۷۱.

Mason, Robert & Tite, M.S. (۱۹۹۴). “The beginnings of Islamic Stone paste Technology” *Archaeometry*, Vol ۳۶, pp ۷۷-۹۱.

Mason, R. (۲۰۰۴). *Shine like the sun: Luster painted and associated pottery from the medieval middle east*, Ontario: Mazda publishers.

Pope, Arthur Upham. (۱۹۴۲). *A survey of Persian art*, Vol IV, Tehran: Soroush press.

Rice, Prudence, M. (۱۹۸۷). *Pottery analysis a sourcebook*, Chicago and London: The university of Chicago press.

Sinopoli, Carla, M. (۱۹۹۱). *Approaches to archaeological ceramics*, New York and London, Plenum press.

Soustiel, J. (۱۹۸۵). *La ceramique Islamique*, Office du Liver.

Soustiel, Laure and Allan, J. (۱۹۹۵). “The problem of Seljuk monochrome wares” *Islamic art in the Ashmolean Museum*, part two, Berlin: Oxford university press, pp ۸۵-۱۱۶.

Treptow, T. (۲۰۰۷). *Daily life ornamented the mediaeval Persian city of Rey*, Chicago: The oriental institute museum of the University of Chicago.

Velde, Bruce & Druc, Isabelle, C. (۱۹۹۹). *Archaeological ceramic materials: Origin and utilization*, Springer – Verlag Berlin Heidelberg New York.

Watson, O. (۱۹۸۷). *Islamic pots in Chinese style*, The Burlington magazine, Vol ۱۲۹, No ۱۰۱۰, pp ۳۰۴-۳۰۶.

Wilkinson, Charles, K. (۱۹۷۳). *Nishapur: Pottery of the early Islamic period*, New York: The Metropolitan Museum of art.